

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВІВ СУБ'ЄКТНОСТІ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОЇ РОБОТИ

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF MANIFESTATIONS OF SUBJECTIVITY IN THE CONDITIONS OF DISTANCE WORK

Метаморфози світу комунікацій та ризики віртуалізації змушують сучасну людину шукати нові шляхи до набуття навичок соціокомунікативних орієнтацій у середовищі нових технологічних можливостей. Сучасна ситуація, що склалася у зв'язку з пандемією COVID-19, висуває нові вимоги до використання можливостей дистанційної освіти та організації комунікативного процесу в навчальному середовищі. Соціопсихологічна критика сучасних медіакомунікацій постійно тримає в полі уваги розвиток цивілізації і розвиток технологій, які тим чи іншим чином впливають на поширення та засвоєння інформації. Специфіка взаємодії людини з комп'ютером постійно перебуває в актуальному фокусі уваги психологів, соціологів, педагогів, спеціалістів інформаційних технологій. Саме в інформаційному полі освіти можна спостерігати процеси, які з комунікативної точки зору є позитивним прикладом, коли комп'ютерні технології фактично врятували набуття освіти на всіх її рівнях, особливо на рівні вищої освіти, де кожен рік є неповторним з точки зору життєвих практик. Особливості суб'єкт-суб'єктної комунікації під час дистанційного навчання включають основи володіння часово-просторовими елементами організації дистанційного освітнього процесу, формування умов симетричної комунікативної взаємодії з проявами персоніфікованої суб'єктності. Особливе значення в умовах дистанційної освіти має фокусування активності всіх сторін учасників віртуальної комунікативної взаємодії стосовно предмета навчання, а також усвідомлене ставлення до власних цінностей, зокрема до цінностей набуття знань. Такі комунікативні практики, ймовірно, матимуть перспективу в майбутньому як один із факторів подолання нерівності у доступі до освіти різних рівнів, перекваліфікації та вдосконалення знань і професійних навичок у різних галузях.

Ключові слова: суб'єктність, комунікативна взаємодія, пандемія, дистанційна освіта, дигітальні медіа.

Metamorphoses of the world of communications and risks of virtualization force modern person to look for new ways to acquire skills of socio-communicative orientations in the sphere of new technological opportunities. The current situation with the COVID-19 pandemic places new demands on the use of distance education opportunities and the communicative process organization in the education field. Socio-psychological critique of modern media communications constantly focuses on the "development of civilization" and "development of technology", which in one way or another affect the dissemination and assimilation of information. The specifics of human interaction with the computer are constantly in the spotlight of psychologists, sociologists, educators, information technology specialists. Especially in the information "field" of education we can observe processes that from a communicative point of view are a positive example, when computer technology has actually saved education at all levels, particularly at the level of higher education, where each year is unique in terms of life practices. Peculiarities of subject-subject communication during distance learning include the basics of mastering the temporal and spatial elements of the distance educational process organization and formed conditions for symmetrical communicative interaction including the personalized subjectivity. In the distance education context is very importance the focus of activity of all parties involved in virtual communicative interaction concerning the subject of study, as well as a conscious attitude to their own values, in particular, to the values of acquiring knowledge. Such communication practices are likely to have future prospects as one of the factors in overcoming inequalities in education access at various levels, retraining and improving knowledge and skills in various fields.

Key words: subjectivity, communicative interaction, pandemic, distance education, digital media.

УДК 316. 485:772.3
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.22.31>

Суцська О.О.

д.соціол.н.,
доцент кафедри зв'язків
з громадськістю
Національний університет
«Києво-Могилянська академія»

Дорошенко Т.В.

к.пед.н.,
старший викладач кафедри
лінгвістичної підготовки
Державний університет інтелектуальних
технологій і зв'язку

Сорокіна Т.А.

викладач кафедри іноземних мов
Київський коледж зв'язку

Постановка проблеми. Нині вже не стоїть питання про те, яку частину цього світу складає інформація, що перетікає комп'ютерними мережами, а яку частину становить середовище існування соціальних індивідів, що користуються інформаційними потоками. Саме оформлення й визначення того, що є інформаційним полем для сучасної людини в соціальній психології, соціології комунікацій та комунікативістиці, є предметом кардинального актуальним, проте достеменно не визначеним. Соціопсихологічна критика сучасних медіакомунікацій постійно тримає в полі уваги розвиток цивілізації і розвиток технологій, які тим чи іншим чином вплива-

ють на поширення та засвоєння інформації, але виклики, що постають перед суб'єктом таких комунікацій у період пандемії (зокрема, в освітній сфері), є поки що новими і спричиняють суперечливі міркування й тлумачення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В особистісному просторі суб'єкта, який потрапляє в ситуацію активізації своєї взаємодії у віртуальному просторі задля отримання знань, визначальне місце посідають самореферентність та ціннісні орієнтації. Саме вони визначають орієнтири в освітньому просторі загалом та інтернет-просторі зокрема ті комунікативні компетенції та вміння, яких суб'єкт вимушено або спонтанно набу-

ває в процесах комунікативної взаємодії та інформаційного обміну щодо інтерперсональної та масової комунікації. Відштовхуючись від впровадженого в соціальних науках поняття поля, закладеного Куртом Левінім (Kurt Levin) та удосконаленого П'єром Бурдьє (P. Bourdieu), поглибленого розуміння взаємодії Ю. Габермаса (J. Habermas), Ф. Джеймсона (F. Jameson), Г. Зіммеля (G. Simmel), ідей представників антропологічного підходу Шері Ортнера (S. Ortner), Ліз Бьорд (E.S. Bird), Девіда Морлі (D. Morley), теорії практик Е. Гідденса (E. Giddens), Дж. Лалла (J. Lall), Н. Колдрі (N. Couldry), Андреаса Хеппа (A. Hepp), а також концепції інформаційного поля О. Суської [15], відзначаємо, що в категоріях нелінійної раціональності сучасне розуміння соціального поля має тенденцію до розмежування з категорією зовнішнього (як відволікаючого фактору) і формує поведінку конкретної особи відповідно до тих зовнішніх впливів, які вона відчуває.

Теоретико-методологічні підходи до актуального аналізу проблеми суттєво допомагають визначити соціально-психологічне наповнення поняття «соціальне поле» П. Бурдьє [4], що починається з розуміння його як простору взаємодії між агентами, які мають диспозиції, засвоєні протягом взаємодії у цьому полі, але ці дії часто позначаються мінливістю, суперечливістю (іноді й відсутністю) властивого певній особі ступеня самореалізації та самовизначення [13].

Ця ситуація є вихідною для визначення позицій суб'єкта в умовах дистанційної освіти та інших інтернет-практик. Треба підкреслити, що ця ситуація суттєво відрізняється від артикульованих П. Бурдьє диспозицій «агентів» у відповідному секторальному сегменті соціального поля, де «недетермінованість і об'єктивна невизначеність зв'язків між практиками та позиціями є максимальною», де, як наслідок, виникає велика інтенсивність застосування символічних стратегій, «зрозуміло, що цей універсум залишає виключно сприятливу підставу для інтеракціоністів, зокрема для Гофмана» [4, с. 78–79]. Розділяючи значимість інтеракціоністських підходів на певному етапі, визначимо як найбільш актуальні для сучасного моменту антропоцентричний, аксіологічний, соціокультурний підходи, де позиціонуються певні елементи феноменології (особливо щодо проявів суб'єктності), що зберігає свою цінність для вивчення сфер, дотичних до освітнього процесу, а саме розвитку міжкультурних зв'язків та міжкультурної медіакommunікації.

Ціннісна свідомість (розуміння цінностей і позиціонування щодо них свого життя) є складовою частиною особистісного простору, який розглядається саме в рамках

феноменологічного та постнекласичного підходів (А. Шюц, Е. Гуссерль, Г. Гарфінкель, І. Гофман); завдяки ній людина може рефлексувати події в оточуючому середовищі незалежно від того, чи бере вона в них безпосередню участь. Ситуація віртуалізації комунікативних практик у середовищі освіти під час пандемії стає гарним прикладом того, коли самореферентність особистості допомагає долати «інореферентність» систем, як писав Н. Луман [9, с. 152], наголошуючи на тому, що таким чином людина екстраполює цінності, які можуть бути «звичайними» й «незвичайними», термінальними, референтними, індивідуальними тощо. Можна повністю погодитися з артикульованою Н. Луманом «перевагою самореферентності над інореферентністю» [9] в процесі вибору інформації, яка є ключовою для суб'єкта в процесі формування власного інформаційного поля (зокрема, в полі освіти). На відміну від позиції П. Бурдьє [4], який допускав ймовірність примусу й навіть детермінацію «постійних диспозицій силами поля», в соціопсихологічне тлумачення процесу формування інформаційного поля суб'єкта комунікацій в умовах дистанційної освіти закладена обов'язкова присутність самореферентності як засобу вироблення знань, а також інформаційних «фільтрів», якими періодично можуть виступати вищезазначені цінності.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення соціально-психологічних особливостей проявів суб'єктності в умовах дистанційної роботи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Унікальність процесу інтернет-практик освітнього характеру та віртуальної комунікації полягає не тільки у їх багатоманітності, але й у швидкоплинності їх протікання. М. Хайдеггер визначає цей феномен як впорядкування часу і вбачає сутність буття у життєдіяльності людини [18], що відкриває можливість практично миттєвого обміну текстовою, візуальною та фоновою інформацією неначе поза межами часу і простору. Інтелектуально-психологічний поворот, який здійснила інформаційна революція, прогнозована Д. Беллом (D. Bell) [19], породила також цілу низку «відчуттєвих мистецтв» [1], які зорієнтовані не на інтелектуально-сміслову змістовність, а на спонтанні, чуттєві, переважно візуальні відчуття, що є характерним для сприйняття дискурсу в середовищі дистанційної освіти. Як «мозаїчність» є характерною рисою «екранної цивілізації» та культури, так і у відповідних формах комунікативної взаємодії у сучасному інтернет-просторі суб'єкт стикається з подібними елементами «мозаїчного» сприйняття. Світ, у якому людина опиняється в ситуаціях, що потребують достовірних знань про події та сутність речей, виводить її із звичайних

для неї «домашніх» ситуацій у світ глобального комунікативного простору, де виникають проблеми не завжди вдається вирішувати без небезпечних наслідків, «які можуть зруйнувати як матеріальні, так і духовні цінності й традиції багатьох поколінь» [7, с. 90–91].

Тепер цифрові інтернет-технології [10] та засоби масової комунікації, замінюючи мову візуальними образами й враженнями (що за своєю природою є скоріше явищем інтернаціональним, ніж національним), передбачають активізацію міжкультурних інтерференцій і скоріше космополітичне ставлення до подій, підкорюючись переходу до епохи глобальних змін, що відбувається так само у системах набуття знань та організації освітніх процесів.

Особливості сприйняття реальності в дигітальному просторі спричинені не тільки змінами, що відбуваються у сфері мас-медіа та масової культури. Ці трансформації потребували також розроблення нової теоретико-методологічної бази для пояснення процесів дигіталізації та конвергенції медіа, якими, згідно з Г. Дженкінсом (Н. Jenkins) [22, с. 23], просякнуте все життя сучасної людини в рамках тих технологічних, економічних, соціокультурних змін, що визначають простір медіакомунікацій сьогодні та детермінуватимуть його особливості в найближчому майбутньому.

Раціональне сприйняття дійсності поступово змінюється. Нові цінності постмодерного світу спричиняють не стільки ірраціональне сприймання дійсності, скільки відчуття її мінливості і непередбачуваності. Останнє поширює почуття тривоги й загалом стан тривожності, який фіксують медіапсихологи (Н. Больц, П. Вінтерхофф-Шпурк, І. Маркова, Л. Найдьонова) та медіасоціологи (Н. Бойко, Н. Костенко, М. Наумова, Ю. Сорока).

Системна криза сучасного «суспільства ризику» нагадує ситуацію дистреса з її негативним впливом на психіку і життя індивідів; тут доречно нагадати висловлювання Чарльза Херманна (Charles Hermann) про те, що «кризи є уразливими ситуаціями в стосунках «система – навколишній світ», які під тиском часу примушують із сумнівом ставитися до подальшого існування системи або найважливіших системних структур» [21, с. 61–62].

В структурі процесу комунікативної взаємодії в будь-яких системах інформаційного обміну завжди присутній компонент індивідуальності споживача, а саме отримувача інформації. Цей компонент виникає як необхідний в інтерперсональній комунікації, але зберігає своє значення для системи масової комунікації. Саме на рівні інтерперсональної комунікації, соціопсихологічні умови якої домінують к процесі дистанційної освіти, можна передбачити використання масових інформаційних потоків як супутніх або протистояти таким

потокам як таким, що негативно чи уразливо впливають на суб'єкта освіти. За умов міжособистісних контактів у звичайному режимі навчального процесу та комунікацій *face to face* таких проблем фактично не виникає.

У сучасній соціології масмедіа, медіапсихології та медіакомунікативістиці поступово виникає інтерес до міжособистісних детермінант масової комунікації, що є співзвучним зростаючій увазі соціальної психології до соціальної взаємодії в інтернет-просторі (зокрема, до комунікативних практик у режимі дистанційного навчання).

Сучасний світ медіа досить агресивно втручається в існування людини. Критику сучасних підходів до вивчення суб'єкт-суб'єктних комунікативних контактів в соціальних мережах і недосконалість соціопсихологічного обґрунтування їхньої діяльності надає П. Вінтерхофф-Шпурк [6]. В цьому вбачається закид щодо ущільнення курсу на визначення ворожого світу масмедіа або гіперреальності (за Ж. Бодрійяром), а також надання йому функцій керування думками, діяльністю, а іноді й долями людей.

Символічний світ гіперреальності перестає бути символічним там, де він спричиняє комунікативну дію у відповідь, тобто інтеракцію. Сама інтеракція на комунікативному рівні – це той зміст, що транслюється під час неї, та семіотична шкала референтних ознак, що становлять соціокультурне тло, на якому відбувається більшість інтерсуб'єктних контактів. Без орієнтованості на таке соціокультурне тло неможливо досягти інтелектуального зростання. Зміст і темп, спрямованість технологічних змін суттєво впливають як на освітній процес, так і на загальний розвиток суспільства загалом, визначаючи основні його вектори, такі як самореферентність і самовдосконалення, або за їхньої відсутності занепад і регрес.

Кризові явища в суспільстві, якщо вони стають домінуючими, підсилюють вектор регресу й знижують потенціал самореферентності. Відсторонення від певних проблем, що спричинені кризою та екстеріоризовані через засоби масової комунікації, є характерною рисою сьогодення. Цінностями «наближення» можна назвати певні особистісні настанови, що напрацьовуються і підсилюються серед населення України, а також спостерігаються соціологами протягом понад 25 років. Так, дослідження Київського міжнародного інституту соціології (KMIC), проведене у квітні 2020 року, яке збігається у часі з піковим періодом так званої першої хвилі поширення коронавірусної інфекції в Україні та доволі жорсткими первинними карантинними обмеженнями цієї пори, зафіксувало реакції, екстеріоризовані медіа. На питання «Наскільки успішно чи не успішно, на вашу думку, нова влада (Президент Зелен-

ський, Кабінет Міністрів, Верховна Рада, правоохоронні органи) справляються із завданнями протидії епідемії коронавірусу в Україні?» думки респондентів розділились майже порівну: 46% з них вважали діяльність влади у цьому напрямі успішною, 43% – неуспішною. На думку В. Степаненко, «соціальні наслідки пандемії COVID-19 в Україні можуть проявитись у двоякий спосіб: як негативний каталізатор, що підсилює проблемність незавершеної суспільної трансформації в країні, або як своєрідний «нейтралізатор», тобто фактор, у якому цінності безпеки, суспільного виживання, толерантності та солідарності будуть набувати пріоритетного значення» [12, с. 12]. Одним з прикладів такої толерантності та солідарності можуть виступати практики дистанційного навчання, адже і викладачі, і студенти поставлені в рівні умови «виживання», а вимушена ситуація віртуалізації освітнього процесу однаково впливає на його обидві сторони. Проте як приклад наближеної практично «до ідеалу» суб'єкт-суб'єктної комунікації, яка досі є недосяжною для традиційних медіа з їхніми масовими аудиторіями, така комунікація за допомогою інтернет-платформ надає поштовх до роздумів і наукових розвідок про майбутнє навчальних практик. Також урівноваження доступу до освіти представників найширших соціальних кіл дає змогу говорити про елементи подолання нерівності щодо доступу до освіти, її незалежність від соціально-політичної та ідеологічної ситуації, а доступ до глобальних джерел дає можливість інтернаціоналізувати процедури отримання знань (особливо для студентів-іноземців) та відкрити суттєво розширені й розгалуженіші можливості міжкультурної комунікації.

Погоджуючись із тезою П. Бурдьє щодо «практичного глузду» та його тлумачення володіння «капіталом незгоди» (в полі ідеологічно-політичного дискурсу), маємо зафіксувати певні зрушення, що відбуватимуться завдяки поширенню контактів, як індивідуальних, так і групових, на різних дигітальних платформах, бо цей «капітал» дає змогу «відмежувати власні політичні погляди від домінуючої ідеології» та висловлювати критичні думки публічно, «не втрачаючи позицій у згаданому полі» [4, с. 373].

Становлення цінностей особи відбувається в процесі налагодження інтерперсональних зв'язків та переваг групового вибору стосовно певних предметів і соціокультурних зразків. До останніх можна віднести як продукти соціального досвіду, що складаються та напружуються під час спільної діяльності, так і встановлені під час комунікативної взаємодії між суб'єктами впродовж освітнього процесу зв'язки, які можна віднести до численних засобів організації трансляції знань,

вирішення життєвих проблем та протікання різноманітних соціокультурних ситуацій [11]. Дослідження особистісних позицій у соціальному просторі, здійснені свого часу українськими соціологами О. Злобіною, І. Мартинюком, Н. Соболевою, І. Поповою, А. Ручкою, свідчать про те, що регулятивними факторами тут виступають стійкі уявлення, які є фіксаторами меж ймовірної унормованої поведінки в кожній із культурних сфер (зокрема, у сфері освіти), а також у певних значущих ситуаціях комунікативної взаємодії, що виступають як норми соціокультурної поведінки, які втілюють і відбивають самореферентність, проявлену в конкретних інтеракціях.

Для визначення ідентифікаційних характеристик суб'єкта дистанційної освіти важливо вибрати певні принципи описання цього нового предмета соціопсихологічної наукової рефлексії, що спонукає досліджувати перехід від суспільства книжкової цивілізації (або цивілізації друку) до цивілізації дигітальної (екранної та цифрової), свідомо позбувшись уяви про незаперечність традицій. Один з важливих принципів аналізу основоположних характеристик явищ «посттрадиційного» або «пандемічного» соціального життя з його непереборною множинністю шляхів «виходу з пандемічної кризи» насамперед полягає в пропорційності представлення під час дистанційного навчання вербальної та візуальної (найчастіше представленої у вигляді презентацій та слайд-шоу) інформації [8], адже саме порушення такої пропорційності породжує стереотипи сприйняття та непередбаченість появи авторитетів, жоден з яких не вправі «претендувати на безумовність» [17].

Серед головних детермінант суб'єктності, згідно з позицією Чарльза Тейлора, висловленої ним в одній з найпомітніших аналітичних праць кінця минулого століття «Етика автентичності», артикулюється як базова риса важливість самореферентності: «Автентичність вочевидь є самореферентною: вона має бути *моєю* (курсив автора – Ч. Т.) орієнтацією» [16, с. 67]. За аналогією актуалізація цінностей суб'єкта також є самореферентною, а остання тісно пов'язана з усвідомленням та маніфестацією персональної ідентичності. Саме такими є підвалини аксіологічного підходу до вивчення та визначення цінності набуття знань суб'єктом освітнього процесу.

В період пандемії відбувається зближення форм міжособистісної та масової комунікації, коли внаслідок конвергенції різних комунікативних сфер створюється якісно нова модель інформаційно-комунікативної взаємодії. Актуалізується поняття публічної приватності («public privacy»), введене свого часу С. МакКларгом (S. McClurg) [24]. Сутність цієї нової комунікативної моделі, а саме публіч-

ної приватності, розкривається в соціальній репрезентації (соціальному експонуванні) особистісного досвіду; «при цьому характер репрезентації може бути різним – без будь-яких обмежень або з обмеженнями, взаємодія між конкретними особами, групою осіб або цільовою чи тематичною аудиторіями» [14]. Сьогодні це вже стосується не тільки медіакомунікативних практик, але й практик дистанційного навчання.

Як уже зазначалось, усе більшого значення набуває інтеріоризація часу впродовж комунікативних контактів із медійним та інтернет-середовищем (зокрема, в інформаційному полі дистанційної освіти). Тут відбувається певним чином повернення до форм і конфігурацій взаємодії в часовому просторі, яке було притаманне електронним медіа (телебаченню та радіомовленню) періоду їхнього найбільшого поширення й найбільш активного споживання. Так, у конфігураціях дистанційної освіти також присутнє чітке фіксування часу проведення занять, що вимагає одномоментного підключення до певних дигітальних платформ (MSTeams, Zoom тощо) визначених груп та осіб, що вимагає від кожного суб'єкта зосередженої участі та концентрації уваги.

Висновки з проведеного дослідження.

На основі проведеного аналізу теоретичного матеріалу та огляду емпіричних досліджень можна зробити висновки, що найважливішими соціально-психологічними особливостями проявів суб'єктності в умовах дистанційної навчальної роботи є насамперед часово-просторові орієнтації суб'єкта дистанційної освіти в інтернет-просторі; прояви медіаактивності та виміри інформаційного простору, якими користується суб'єкт; конгруентність щодо комунікативного типу та соціопсихологічних властивостей особистості; ціннісні орієнтації та очікування від контакту з інформацією, ступінь забезпечення очікувань та результативність інформаційного вибору; готовність суб'єкта до медіаактивної поведінки, зокрема, в інтернет-мережах. Таким чином, актуалізація цінностей під час роботи в дистанційному режимі стає також самореферентною ознакою особистості, що дає змогу концентрувати увагу та проєктувати певні формати зосередженої участі й активності, відчуваючи себе самовизначеним суб'єктом навчального процесу.

Щодо соціологічних оцінок специфіки роботи освітян у дистанційному режимі, то тут більш актуальними видаються вивчення й визначення місця та значення проявів суб'єктності в тих інформаційних потоках, із якими стикається або якими користується особистість; втілення статусів користувача, виробника або лише пасивного споживача інформації; визначення форматів фокусу-

вання інтересів та здійснення інформаційного пошуку. Всі ці напрями зосередження уваги науковців можуть стати предметами майбутніх досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Айзенк Г. Парадоксы психологии. Москва, 2009. 352 с.
2. Бойко Н. Интернет-активность в современных украинских реалиях. *Социологический альманах*. 2015. № 6. С. 534–542.
3. Больц Н. Азбука медиа / пер. с нем. Л. Ионина, А. Черных. Москва : Европа, 2011. 136 с.
4. Бурдые П. Социальное пространство: поля и практики / пер. с фр. Санкт-Петербург : Алетея ; Москва : Институт экспериментальной социологии, 2005. 472 с.
5. Вебер М. Про деякі категорії соціології розуміння / пер. з нім. *Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика*. Київ : Основи, 1998. С. 104–156.
6. Винтерхофф-Шпурк П. Медіапсихологія. Основные принципы / пер. с нем. Харьков : Гуманитарный центр, 2007. 288 с.
7. Землянова Л. Журналистика и коммуникативистика. Концептуализация медийных процессов в современной зарубежной науке. Москва : Медиа-Мир, 2012. 188 с.
8. Инфографика стереотипов. Инфографика дня: две сотни ошибок, которые мы совершаем из-за стереотипов. URL: <http://businessviews.com.ua/ru/studies/id/kognitivnye-iskazheniya-1707> (дата звернення: 05.03.21).
9. Луман Н. Реальность массмедиа / пер. с нем. Москва : Праксис, 2005. 256 с.
10. Маркова І. Сприйняття інформації в комп'ютерному форматі: психофізіологічні проблеми. *Актуальні проблеми психології*. 2008. Т. X. Вип. 4. С. 363–367.
11. Соболева Н. Особенности исследования процессов освоения нового социокультурного пространства в массовом сознании населения Украины. *Проблемы розвитку соціологічної теорії. Соціальні процеси в Україні* : збірник наукових матеріалів. Вип. 4. Київ : САУ, ІС НАНУ, 2004. С. 314–318.
12. Степаненко В. Соціологія пандемії Covid-19 в корпусі епідеміологічних досліджень і політики. *Проблеми розвитку соціологічної теорії: Концептуальні стратегії дослідження соціальних наслідків пандемії COVID-19* : матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 18–19 грудня 2020 року). Київ, 2021. С. 11–12.
13. Сусская О. Социологические проекции личности: интерпретация – персонификация – виртуализация : монография. Saarbrücken : LAP LAMBERT Academic Publishing, AV Akademikerverlag GmbH & Co. KG, 2014. 132 с.
14. Сусська О. Інтеріоризація проблеми часу в процесі взаємодії у мережевому та медіапросторі. *Проблеми розвитку соціологічної теорії: Концептуальні стратегії дослідження соціальних наслідків пандемії COVID-19* : матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 18–19 грудня 2020 року). Київ, 2021. С. 86–89.

15. Сусська О. Інформаційне поле персоніфікованого суб'єкта в медіапросторі сучасного суспільства : автореф. дис. ... докт. соціол. наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології». Київ, 2020. 31 с.
16. Тейлор Ч. Етика автентичності / пер. з англ. Київ : Дух і літера, 2002. 128 с.
17. Фурс В. «Критическая теория позднего модерна» Энтони Гидденса. *Социологический журнал*. 2001. № 1. С. 44–73.
18. Хайдеггер М. Бытие и время / пер с нем. Харьков : Фолио, 2003. 503 с.
19. Bell D. The coming of postindustrial society. New York, 1973.
20. Giddens A. The Consequences of Modernity. Cambridge : Polity Press, 1990.
21. Hermann Charles F. Some Consequences of Crisis which limit the Viability of Organizations, *Administrative Science Quarterly* 8, 1963.
22. Jenkins H. *Textual Poachers: Television Fans and Participatory Culture*. Routledge, 1992.
23. Lull J. *Media, Communication, Culture. A Global Approach*. John Wiley & Sons Ltd, 2019. 320 p.
24. McClurg S. Social Networks and Political Participation: The Role of Social Interaction in Explaining Political Participation. December 2003. *Political Research Quarterly* 56(4). URL: https://www.researchgate.net/publication/40222531_Social_Networks_and_Political_Participation_The_Role_of_Social_Interaction_in_Explaining_Political_Participation (дата звернення: 11.10.2020).
25. Morley D. *Family Television: Cultural Power and Domestic Television*. London : Comedia, 1986.